

Забзалиук Дмитро Євгенович – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету з підготовки слідчих Львівського державного університету внутрішніх справ

КЛЮНІЙСЬКІ РЕФОРМИ X–XI СТОЛІТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО- ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Розкрито сутність і зміст реформації в католицькій церкві, започаткованої духовними особами монастиря в Клоні в X–XI столітті. Проаналізовано вплив клонійських реформ на формування політико-правової доктрини католицької церкви, а також на політичний, соціально-економічний, культурний, правовий та духовний розвиток Західної Європи загалом. Уведено в науковий обіг таке поняття як «клонійське право».

Ключові слова: католицька церква; клонійські реформи; Папа Римський; інвеститура; канонічне право; клонійське право.

Раскрыта суть и смысл реформации в католической церкви, предпринятой духовными лицами монастыря в Клонь в X–XI веке. Проанализировано влияние клонийских реформ на формирование политико-правовой доктрины католической церкви, а также на политическое, социально-экономическое, культурное, правовое и духовное развитие Западной Европы в целом. Введено в научный оборот такое понятие как «клонийское право».

Ключевые слова: католическая церковь; клонийские реформы; Папа Римский; инвеститура; каноническое право; клонийское право.

The given article is dedicated to the essence and content of the reformation in the Catholic Church which was established by the spiritual persons of the monastery in Cluny in X–XI century. The impact of Cluny reforms upon the formation of the political and legal doctrine of the Catholic Church as well as political, socio-economic, cultural, legal and spiritual development of the Western Europe overall have been analyzed in the article. The concept “Cluny law» was first introduced in the work.

Keywords: The Catholic Church; Cluny reforms; Pope; investitura; canonic law; Cluny law.

З середини XI століття католицька церква поступово перетворювалась на наймогутнішу організацію, яка, маючи величезні земельні та грошові ресурси, намагалась утвердитися на чолі всього феодального

суспільства. Будучи головним творцем ідеологічної та державно-правової доктрини, церква почала усвідомлювати необхідність політичної згуртованості та об'єднання середньовічного феодального світу для втілення свого плану створення теократичної феодальної держави на чолі з Папою.

Саме тому церква всіма можливими силами й засобами пристосовувалась до еволюції суспільства та забезпечувала його необхідними духовними гаслами. Найб'яскравіше це виразилось у проведенні реформації католицької церкви, розпочатої монахами монастиря Клоні, суть якої полягала в підпорядкуванні всього світського духовенства чернецтву, а також у пануванні духовенства над світською владою.

Метою статті є аналіз сутності клонійських реформ X–XI ст. та їх впливу на формування політико-правової доктрини католицької церкви.

Питаннями дослідження реформації середньовічної церкви на Заході займалися відомі дослідники, такі як М. Барбер, М. Бейджент, Дж. Г. Берман, П. Віймар, Н. Дейвіс, А. Демурже, Л. Джероза, Ф. Кардіні, В. Дж. Колінж, Л. Колмен, І. Конгар, Б. Куглер, Е. Лавіс, Ж. Ле Гофф, Д. Легман, Р. Лей, Р. Лі, Г. Лінкольн, Дж. Г. Лінч, П. де Лоб'є, Р. Макбрейн, М. Мельвіль, Р. Мішо, Л. Мулен, Дж. Омен, І. Отг, А. Рамбо, Ж. Рішар, Д. Робінсон, Ж. Руа, К. Хілленбрандт та ін.

Радянська історіографія не надто захоплювалась вивченням цієї проблеми, оскільки релігійні питання переважно замовчувались, ігнорувались або висвітлювались у відверто агресивній манері. Можна виділити лише деякі дослідження в цій галузі російських істориків і правників, зокрема Д. Александрова, А. Андреева, В. Гараджі, А. Доманіна, Є. Жарінова, С. Жаркова, М. Заборова, Л. Карсавіна, К. Каутського, П. Корявцева, В. Матузової, А. Назаренка, В. Пашуто, Р. Печнікової, Є. Трубецького, Ф. Успенського, М. Шейнмана, А. Ястребицької та ін.

В українській же науці існує суттєва прогалина в дослідженні цієї проблематики. Більше того, дослідження в аспекті реформування середньовічної церкви практично не представлені. Лише частково названої тематики у своїх наукових розвідках торкаються О. Борисова, Р. Бутенко, О. Головка, В. Ідзьо, Т. Каляндрук, М. Котляр, Н. Крестовська, В. Лубський, Р. Лукінова, В. Макарчук, О. Масан, В. Мудревич, А. Федорук, Ю. Ячейкін та ін.

Економічно найсильнішою церковною установою, могутнім провідником релігійної ідеології були монастирі. Саме вони ще в X ст. взяли на себе почин цілої низки перетворень у католицькій церкві, що повинні були закріпити її моральні та матеріальні позиції, удосконалити організацію, підвищити авторитет. Ініціатором цих перетворень виступив бургундський монастир Клоні, заснований у 910 році, тому весь церковно-реформаторський рух отримав назву клонійського. Монастир у Клоні став ініціатором тієї великої реформи, що пробудила до життя Західну Європу в XI столітті.

Велика реформа клонійських монахів була спрямована на підпорядкування життя всього духовенства чернечим порядкам. Почата монахами, вона спочатку була підтримана найбільш прогресивними князями та єпископами, а вже потім папством.

Клонійці вимагали дійсного повернення до апостольського життя та відродження первинного образу церкви. Було б некоректно розглядати ці прагнення ченців як бажання повернутися на ступінь грецької церкви і вийти за рамки західного католицизму – ці монахи мали на увазі деяку позитивну програму: християнське життя всього християнства загалом [1, с. 150].

Монастир у Клоні мав значний авторитет у суспільстві. Абати Клоні здійснювали вагомий вплив на релігійну політику. До них прислухалися не тільки вищі церковні ієрархи на чолі з Папою, а й наймогутніші представники світської влади. Варто зазначити, що з перших дев'яти настоятелів Клоні п'ятеро були зачислені до лику святих.

Клонійці прагнули створити сильну централізовану церковну організацію і тому сприяли звеличенню папської влади. Водночас і самі римські папи проводили централізаторську політику в католицькій церкві. Звичайно, вони вступили в союз з клонійцями, побачивши в них свою опору. Одним з важливих заходів зі зміцнення папства було встановлення нового порядку виборів пап: за постановою Латеранського собору 1059 року, римських первосвящеників повинна була вибирати колегія кардиналів. Ні імператори Священної Римської Імперії, ні інші світські феодалі більше не могли втручатись у вибори [2, с. 18].

Найбільш фундаментально ці реформи намагався реалізувати клонійський монах Гільдебрандт, який увійшов в історію під ім'ям Папи Римського Григорія VII.

Французьке прислів'я «усі дороги ведуть у Рим», можливо, ніколи не характеризувало стан Західної Європи точніше, ніж у другій половині XI ст., у дні понтифікату Папи Григорія VII [3, с. 100], адже саме тоді відбувалися надзвичайно складні та важливі для всього християнського світу події. Зокрема, на фоні християнізації Скандинавії та Русі, відбувся розкол церкви на Західну та Східну, що призвело до появи схизматиків греків на Сході, тотальної міжусобної війни феодалів у Франції та Німеччині.

Слід зазначити, що католицька церква виявилась готовою до таких змін, що справило свій вплив на формування нової державно-правової доктрини, звичайно, не без участі клонійців. Найбільш яскраво це виразилось у програмі так званої «папської теократії», тобто «встановлення верховної влади Папи в церковних і світських справах» [4, с. 35], яку висунув у 1075 році Папа Григорій VII і сформулював її у своєму знаменитому «*Dictatus Papae*» («Диктаті Папи»). І в цю теократичну монархію, за його задумом, повинні були увійти всі християнські держави [5, с. 32]. Крім того, «Папа Григорій VII та інші відомі богослови проповідували існування правового порядку не тільки всередині окремих держав, але і в міжнародній сфері» [3, с. 363].

Ідея теократичної монархії мала величезний глибинний зміст, оскільки вперше було висловлено теорію об'єднаної Європи на основі християнської віри, що однозначно повинно було позитивно вплинути на її політичний, соціально-економічний, культурний та духовний розвиток.

У рамках такого політико-правового бачення, оцінюючи складну ситуацію, у якій опинилася Західна Європа в кінці XI століття, а також використовуючи свій колосальний авторитет, Папа прагнув організувати та очолити рух європейців на Схід з метою звільнення від мусульман головної християнської святині – міста Єрусалиму. Це була перша спроба організації хрестового походу, «хоча думка про подібний захід ще за сто років до нього була висловлена Папою Сильвестром II» [6, с. 3].

Варто зазначити, що «ідея хрестових походів чудово вписувалась у перспективу перетворення християнського світу, яке задумувалось впливовим кльонійським братством» [7, с. 150].

Уже в 1096 році Папа Урбан II, який, до речі, сам належав до кльонійського ордену, став ініціатором хрестового походу на Близький Схід та, власне, очолив його, тим самим довівши, що він, а не імператор, є дійсним главою латинського світу і представником його єднання.

Звичайно, заклик зі зброєю в руках звільнити Гріб Господній, що виходив від вищого церковного ієрарха, м'яко кажучи, не зовсім відповідав християнському віровченню. Адже ідея завоювання одними народами інших, застосовуючи насильство, незважаючи на високу мету місії, безперечно, виходила за рамки Святого Писання. Адже хрестоносці на шляху до Єрусалиму, та й безпосередньо в ньому, допускали неприпустиму жорстокість, у тому числі й щодо мирного населення. Більше того, достатньо цинізму було і в тому, що за участь у хрестовому поході вище католицьке духовенство й сам верховний понтифік зокрема обіцяли індульгенції для всіх його учасників.

Проте, на нашу думку, цей процес має набагато глибше підґрунтя й розглядати його треба не однобоко, у контексті гострої критики, а відштовхуючись від політичних, соціальних, економічних, культурних та правових реалій, що склалися в кінці XI століття в Західній Європі.

Можна по-різному ставитися до діяльності папства та його ролі в реформації церкви, хрестоносному русі, до намагання підпорядкувати світську владу церковній та ін. Однак, «які б не були помилки відносно виконання свого служіння, у яких звинувачують пап, ми повинні засвідчити, що ніхто у світі не протестував проти цих помилок так постійно і так сильно, як самі ж папи. Яким чином? По-різному, але найбільше постійними намаганнями підтримувати, розповсюджувати і розвивати любов і служіння Христу» [8, с. 133].

Слід зауважити, що католицька церква дбала й про власний авторитет, адже сама була «заражена» тими гріхами феодального суспільства, проти яких боролася. Саме тому «Папа Григорій VII розпочав серйозні реформи всередині самої Церкви: боротьба проти симонії, зверхність церковної інвеститури над світською, celibat та ін.» [9, с. 274].

Симонію Папа Григорій VII вважав найтяжчим злочиним, і коренем цього зла вважав той факт, що заміщення вищих церковних посад залежить переважно від світських володарів. Саме тому Папа Григорій VII підняв знаменитий спір про інвеституру, що полягала у просуванні ідеї зверхності Папи у призначенні єпископів, священників і абатів. Ці реформістські задуми Папи підтримували відомі та авторитетні богослови, такі як Ансельм Лукський, Гєбгард Зальцбурзький, Плацид Нонантульський та ін.

І справді, можна констатувати той факт, що «до кінця XI ст. папи не мали такої потужної влади, оскільки залежали від імператорів і монархів, які подекуди і призначали пап, вигідних їм. Була відсутня також і власна церковна ієрархія серед єпископів і священників, яких призначав король або сенйор. Єпископ Риму був лише першим серед рівних. Його згода була не обов'язковою при призначенні інших єпископів та священників, і, за канонічним правом, він не міг відмінити прийняті ними рішення» [10, с. 49].

Однак у процесі проведення Клонійської реформації ситуація суттєво змінилась на користь папства. Католицька церква стала наймогутнішою організацією в Європі, що визначала практично всю зовнішню політику європейських держав, їх політичний, економічний, культурний, правовий та духовний розвиток. «Монастирі були центрами науки, медицини та освіти. Правителі створювали привабливі умови для монастирів, засновували нові, жертвували великі земельні наділи та надавали інші привілеї з метою розвитку регіонів, що відстають. Крім того, католицька церква отримувала пожертви від усіх прошарків населення, що дозволило до кінця Середньовіччя зробити церкву найбільшим власником земель і найбільшою економічною корпорацією в Європі» [11, с. 43].

Клонійські реформи, на нашу думку, мали на меті вироблення основ загального християнського права, ідею якого було висунуто ще в IX ст. Ліонським єпископом Агобардом: «Якщо Господь страждав, щоб усі ми примирилися у його тілі, – писав він, – то хіба цій божественній об'єднаній справі не суперечить неймовірно розмаїття законів?» [12, с. 13].

На нашу думку, масштабність клонійських реформ дає підстави говорити про вироблення специфічного клонійського права, яке ґрунтувалося на синтезі церковних та канонічних норм, а також створювало умови для розвитку цивілізованих цивільно-правових відносин та міжнародного права. Саме клонійське право стало підґрунтям папських реформацій. Навіть незважаючи на те, що папські реформи не прийняли більшість європейських правителів і кліриків, клонійські реформи дозволили папству стати наймогутнішою державною організацією середньовічної Європи.

Після Папської революції було створено нову систему канонічного права, що відділилась від богослужіння, риторики й моралі; у цій системі використовувалися, з одного боку, знову відкрите римське право в аспекті

мови й правової доктрини, а з іншого – новий схоластичний метод при зведенні в єдине ціле суперечливих текстів [10, с. 50–51].

Таким чином, правова система, яка виникла в результаті Папської революції і включала в себе нове канонічне право, систематизоване в 1141 році Граціаном Болонським, та папські декреталії, що були остаточно сформульовані в постановах IV Лютеранського собору 1215 року, була транснаціональним зводом законів.

Крім того, нова правова система, яка утвердилась у всій Західній Європі, сприймалась як динамічна система, що безперервно розвивається. Точніше, західна правова свідомість у зв'язку з проголошеним правом для Папи вводити нові закони, тобто здійснювати законотворчу діяльність, уперше сприйняла думку про те, що закон повинен постійно поповнюватись і оновлюватись. У 1234 році з'явився перший офіційний звід канонів і декреталій, що підсумував і систематизував майже столітню працю; він слугував основним законом римо-католицької церкви майже до 1917 року [10, с. 51].

Багато з проведених католицькою церквою реформ не можуть не викликати поваги й через сім чи навіть вісім століть: уведення раціональної судової процедури замість містичних способів доведення – випробування вогнем і водою, поєдинків і ритуальних клятв; визнання взаємної згоди основою шлюбу, а злого умислу – основою злочину; розвиток принципу справедливості для захисту бідних і безправних перед багатими й тими, що мають владу, та посилення відповідальності за невиконання зобов'язань, заснованих на довірі та взаємній відповідальності та ін. [10, с. 52–53].

Католицька церква створила першу сучасну правову систему, сучасне канонічне право, під широку юрисдикцію якого підпадало не тільки духовенство, а й миряни. Така система була необхідна для того, щоб «підтримувати цілісність кожного державного утворення, провести реформування кожного з них і зберегти рівновагу між усіма ними» [10, с. 269].

Отже, Клонійська реформація, безперечно, мала колосальне значення як для самої католицької церкви, так і для Європи загалом. Особливо слід відзначити її вагомий вплив на розвиток церковного та канонічного права, який подекуди практично визначав ідеологічні та політико-правові засади як самої церкви, так і європейських держав доби Середньовіччя. Тому можна говорити про появу унікального по своїй суті клонійського права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии / [под общ. ред. В. И. Гараджи]. – М. : Наука, 1994. Ч. 1. – 1994. – 300 с.

2. Заборов М. А. Папство и крестовые походы / Заборов М. А. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1960. – 262 с.
3. Трубецкой Евгений. Религиозно-общественный идеаль Западного христианства в XI-мъ вѣкъ. Идея божескаго царства въ творенияхъ Григорія VII-го и публицистовъ – его современниковъ. Выпускъ I / Трубецкой Евгений. – Киевъ : Тип. С. В. Кульженко, 1897. – 511 с.
4. Шейнман М. М. Папство / Шейнман М. М. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 216 с.
5. Заборов М. А. Крестовые походы / Заборов М. А. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1956. – 277 с.
6. Петровъ М. Н. Лекції по всемірній історії. Томъ II. Історія середніх вѣковъ. Часть II-ая. / Петровъ М. Н. – СПб., 1908. – 148 с.
7. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Жак Ле Гофф ; [пер. с фр. А. Поповой]. – СПб. : Alexandria, 2007. – 391 с.
8. Римській Папа и папы православной восточной церкви. – Фрейбургъ въ Бризавъ. – У книготорговца Б. Гердера, 1899. – 138 с.
9. Всемирная история в 10 т. / [под ред. Е. М. Жукова – гл. ред.]. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1957.
Т. 3. – [под ред. Н. А. Сидоровой]. – 1957. – 895 с.
10. Берман, Дж. Гарольд. Вера и закон: применение права и религии / Берман, Дж. Гарольд [пер. с англ.]. – М. : Московская шк. полит. исслед., 2008. – 464 с.
11. Ханс-Адам II, князь. Государство в третьем тысячелетии / Ханс-Адам II, Правящий князь Лихтенштейна ; [пер. с англ. А. Б. Мухаметшин]. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 320 с.
12. Bullough Donald. A. The Age of Charlemagne / D. A. Bullough. – London : Elek Books, 1965. – 212 p.